

בקעת בית נטופה

מי היתה אותה ענת, על שמה נקראו כה רבות מבנות ישראל? ומדוע פתחה ציפורי את שעריה בפני הרומים כשתושבי יודפת נלחמו עד טיפת דמם האחרונה, עד כדי צבירת כ- 40,000 חללים? והבוגד, מיהו? על כך, ועוד- במסה שלפניכם.

בקעת בית נטופה (צילום אבי מורג / <http://www.avimorag.com>)

בקעת בית נטופה

למי שנכנס לתחומי הבקעה נידמה לעיתים כי הזמן עמד מלכת. כמו נכנס המבקר לממלכת הזמן, הידק החגורות וטו הרחק לאחור. בבקעה ביצות, שדות מעובדים בגידולי בעל מסורתיים (זוכרים?) הנקצרים בחרמש ומגל. בבקעה גדלים האבטיחים והמלונים הטעימים ביותר בארץ. בשנים גשומות הבקעה מוצפת במים והופכת אגם גדול ורדוד, גן עדן לעופות, נברנים ויתושים- ביצה אמיתית, כמו בתקופת התנ"ך או בימי החלוצים, בקעת בית נטופה שימרה עבורנו את הביצה האחרונה שנתרה וטרם נוקזה ויובשה. המבנה הגאו-הידרולוגי של הבקעה מערים על התושבים קשיים ואתגרים רבים ומכתיב מזה דורות רבים מערכת חיים מיוחדת. הקשיים מתבטאים בהגבלת יכולת השימוש בקרקעות לצורכי חקלאות, ובדרך הורשת השטחים מאב לבניו אשר גרמה לכך שעם השנים נוצרו בבקעה חלקות קרקע מוארכות וצרות המקשות על עיבוד חקלאי בכלים מכאניים. בשל היות הבקעה שטח חקלאי רציף כמעט ללא בתים, מבנים וכבישים ראשיים, הנוף בה יפה הן בחורף בעת שהיא מוצפת, והן בקיץ - אז נראים השדות היבשים המעובדים כיחידות שטח קטנות כפסיפס. מבט על, מנקודת ההשקפה שלנו כטייסים, נותן לנו פרספקטיבה מיוחדת על מראה מרהיב זה.

בקעת בית נטופה היא הגדולה בבקעות הגליל התחתון. אורכה כ-16 ק"מ ורוחבה מגיע עד 4.5 ק"מ- מכאן ששטחה הכולל עולה על 50 קמ"ר.

מהלך השנים נסחפה לבקעה אדמה מההרים, ויצרה קרקע פורייה ומתאימה לעיבוד חקלאי. ברם, בשל אגן היקוות מצומצם אין בה זרימת מים חזקה, והבקעה סובלת מבעיות ניקוז כאשר למעשה רק חלקה המערבי מתנקז על ידי נחל יפתחאל, או בשמו הערבי ואדי חלדיה, אל נחל ציפורי; חלקה המזרחי של הבקעה מכוסה ביצות המתייבשות בראשית הקיץ, ובשנים גשומות אפילו רק בחודש אוגוסט.

השילוב העונתי של ההצפות והמחסור במקורות מים הניב חקלאות מיוחדת במינה- שהלא אי אפשר לטעת עצים באזורים המוצפים, אי אפשר להשקות את גידולי הקיץ שכן בקיץ אין מים, ועוד! כיום מגדלים בבקעה בעיקר ירקות, כולל מקשאות מלונים ואבטיחים מתוקים וטעימים, עם גרעינים, ממש כמו פעם **כשגידלו אבטיחים ללא השקיה, הטעימים ביותר שטעמתי מעודי!** בקיץ הבקעה היא במקום להגיע אליו, ולו כדי לקנות אבטיח... על שם אבטיחים אלו נקרא העמק עמק "הבטחה". וגם זיתים. 90% מגידולי הזיתים בארץ, מקורם בבקעה, ממש חבל ארץ של שבעת המינים...

בתנאים השוררים בבקעה, חקלאות מודרנית אינה אפשרית ואינה כלכלית. רוב התושבים נטשו את החקלאות והם עובדים ומתפרנסים מחוץ לבקעה. לא פלא, אם כן, שהכפר תרען כננס **לספר השיאים של גינס כאשר התברר שזה היישוב היחידי בעולם ששמונים אחוז ממנו עובדים בתור נהגי משאיות!** (בסמוך לכפר מחצבות רבות).

הגאו-מורפולוגיה ומערך הניקוז של בקעת בית נטופה היו בעלי השפעות מרחיקות לכת על אופיים המיוחד של החיים בבקעה, ובעיקר בעת העתיקה. הבקעה נקראת על שם היישוב הקדום בית נטופה (כיום חורבת נטיף). בפירוש למשנה מבאר הרמב"ם את מוצא שמה "**מפני שהארץ לחה מאוד ובשביל זה נקראת בית נטופה**", **מלשון מים נוטפים**. במדרש נקראה הבקעה גם בקעת יטבת (היא ידפת). בפי הערבים התמזג השם למילה אחת "בטוף", והם מכנים אותה "סהל בטוף" (מישור בטוף). בעבר נקראה הבקעה גם "מרג' אל-ערק"- היינו "עמק הטביעה", וזאת על שום האדמה הבוצנית והטובענית.

בתקופת בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד הייתה הבקעה מוקפת יישובים יהודיים רבים, בהם התרכזו חלק ממשמרות הכהנים שגלו מיהודה אחרי מרד בר כוכבא. שאר היישובים שכנו באותם ימים במקומות בהם מצויות כיום חורבת בית נטופה, חורבת מסלח (כנראה שיבוש של השם "מס-לכת" שנגבה במקום מן השיירות שעברו בסמוך לו), חורבת רגמה, כפר מנדא, חורבת רומה ועוד. היישובים פרחו ושגשגו, ועל עושרם מעידים, בין השאר, שרידי בית-הכנסת בחורבת עמודים. יש גרסה האומרת, שהשם "בית נטופה" מקורו בכרמי הזית והגפן שניטעו בתקופה זו על מורדות ההרים והיו כה עתירי תוצרת, עד כי נטפו שמן ויין, ואולי אף גדל כאן זן מיוחד של זיתים, הוא "זית נטופה".

עד מלחמת העצמאות, השתייכו אדמות הבקעה לכפרים הערביים הסמוכים: צפוריה, כפר מנדא, סח'נין, ערבה, בעינה ועילבון. ליהודים לא הייתה דריסת רגל באזור. לאחר נטישת הכפר צפוריה בעת המלחמה, עברו אדמותיו לרשות המושב ציפורי וקיבוץ הסוללים.

כן חדרו לדרום העמק בדווים משבט אל-היב, שעברו להתיישבות קבע בשלושה ריכוזים: רמנה, כרו'ש רמנת אל-היב ועזיר. לשבט זה, אגב, יש לי חיבה מיוחדת שכן היו אלה מאנשיו שהקימו את ה"פלהיב" (או הפלה"ב) שהייתה יחידת הבדואים של הפלמ"ח במלחמת העצמאות, והיוותה את הגרעין ליחידת המיעוטים של צה"ל. היוזמה המשותפת שהולידה את הפלה"ב נבעה מהקשר המיוחד בין תושבי הכפר, ובראשם **השיח' אבו יוסוף חוסיין מוחמד**, ובין **יגאל אלון**, **מפקד הפלמ"ח** דאז. זהו בעצם השבט היחיד שנתר **ממבצע מטאטא**, שנערך ב-4 במאי 1948, במטרה להרחיק את הבדואים מן שטח המשתרע בין כביש טבריה-ראש פינה במערב ובין הירדן במזרח.

מספרים כי גנדי הגיע לכפר לנחם אבלים. משראה המצב האומלל של הכפר, דאג כנדי כי הכפר יחובר לחשמל ואף דאג כי ייסלל להם כביש. רבים מבני הכפר חשים קירבה רבה לגנדי עד היום, או כפי שהתבטא אחד מבני הכפר: "גנדי הוא כמו דוד שלי, הוא היה אח לאבא שלי".

מקום מיוחד היה שמור לבקעת בית נטופה **בתכנון המים הארצי של ארץ ישראל** למן ראשיתו. התכנית הראשונה לשימוש במי הירדן ייעדה לבקעה את תפקיד המאגר הראשי, אליו יגיעו מי יובליו העליונים של הירדן בכוח הכבידה, וממנו יועברו לנגב במערכת מנהרות וצינורות. התכנית לא נתבצעה הן בשל נסיבות מדיניות, והן בשל העובדה שמחקרים גיאולוגיים הוכיחו, שלמרות שכבת החרסית העבה, דפנות הבקעה מחלחלות ועל כן אין היא מתאימה לשמש מאגר ראשי.

המוביל הארצי היה מן הפרויקטים הלאומיים רבי החזון של השנים ההן. בנייתו של המוביל החלה ב- 1953 והסתיימה ב- 1964. מטרתו העיקרית- הובלת מים מן הצפון רווי המים אל שאר הארץ, בעיקר לנגב.

בתכנית המוביל הארצי ים הכינרת היה למאגר הראשי, אך גם לבקעת בית נטופה נשמר תפקיד חשוב: מנהרה העוברת מתחת לגבעות עילבון מעבירה את מי המוביל הארצי מתעלת הירדן אל **תעלת בית נטופה**.

המוביל הארצי הפתוח (צילום אבי מורג / <http://www.avimorag.com/>)

תעלה זו היא תעלה פתוחה, הנמתחת לאורכם של כ-16 ק"מ בשוליה הצפוניים של הבקעה. התעלה מובילה את מי הירדן לשני מאגרים בקצה הדרומי של הבקעה, הנקראים **"אגמי אשכול"** (על שם לוי אשכול, מנכ"ל "מקורות" בשנות ה-50, וראש ממשלת ישראל בשנות ה-60). האחד, "מאגר שיקוע", תפקידו תברואתי-שיקוע הרחופת במים. ממאגר זה מועברים המים באיטיות למאגר השני, שתפקידו תפעולי. כאן מווסתת כמות המים המגיעה מן התחנות והתעלות הפתוחות, ונכנסת לצינור סגור שאורכו 86 ק"מ והמגיע לראש העין.

אלת מלחמה יפה בבקעת בית נטופה

"בועיינה-נוג'ידאת". שמו של היישוב נגזר, ככל הנראה, מן היישוב העתיק הסמוך "בית ענת", המוזכר בספר שופטים (פרק א' פסוק ל"ג) כיישוב שבו עבדו לאלה ענת, ושאותו אנשי לא יכלו אנשי שבט נפתלי לכבוש.

מי הייתה אותה ענת ?

אלת המלחמה, הצייד והפריון של המזרח התיכון העתיק. היא תוארה כנערה בתולה יפה, עזת נפש ובעלת תושייה, והשפיעה כנראה רבות על עיצוב דמותה של האלה היוונית אתנה.

במיתולוגיה הכנענית, מסופר שענת היא בתו של אל ואחותו הנאמנה של בעל, אל הסופה והגשם, והיא אף כונתה "בתולת"- משום שהיא אלה אוטונומית וראשונית שאין עליה עול גבר, "יבמת לאומים" (=יולדת לאומים), ואף זכתה לתואר "נעימה", המוזכר מספר פעמים, כנראה במשמעות של יופי חיצוני.

מסתבר, אם כן, שענת אינו שם עברי...

כפר מנדה (צילום אבי מורג <http://www.avimorag.com/>)

כפר מנדה – מנדי

בתקופה התלמודית נקרא המקום כפר מנדי, ובו חיו האמורא רבי ייששכר שלמה ורבי חנא בר חנינה שהיה בנו של מראשי הסנהדרין אחרי מות רבי יהודה הנשיא.

בחלק העתיק בית קברות עתיק, בו נמצא **קבר ציפורה** אשת משה רבנו, מצבה בנויה אבני גזית. במרכז הכפר מצוי מעיין הנקרא **ביר אל כלבני**.

הכפר הינו כפר פלאחי מוסלמי טיפוסי. התפתחות הכפר היא לאורך צירי הרוחב ולא לאורך כדי לא לתפוס שטח חקלאי. זהו, אולי המקום לעמוד על מבנהו הטיפוסי של כפר חקלאי מוסלמי, שכן מבנה זה חוזר על עצמו בכול הארץ

הבית וסביבתו הקרובה, שייכים לגרים בבית.

אדמת מירי – אדמה השייכת לשולטן. כל אחד יכול לקבל את זכות החכירה (דרך משרד הטאבו). על קרקע זו. הזכות כוללת גם הורשה וגם מכירה.

מושעא – איזור במעגל הקרוב יותר. כדי ליצור צדק בחלוקת האדמות, מחליפים בשטח זה את האדמות בין האיכרים, כך שזכות עיבוד האדמה מתחלפת. מכך, לכל אחד יש זכות אחת לכמה שנים לעבד חלקה טובה יותר, ואחת לכמה שנים לעבד חלקה פחות טובה. העיקרון הסוציאלי ראוי ויפה ביסודו, אך כמו הרעיון הסוציאליסטי, גם שיטה זו לא צלחה את מבחן המציאות. בפועל, כל אחד בחגורה זו, חיפש כיצד יוכל להשקיע באדמה השקעה מזערית, ולהפיק ממנה תשואה מרבית. מאחר ולא היה מחזור זרעים, הגידולים היו חד שנתיים וכו', הרי שתוך פרק זמן קצר, התדלדלה הקרקע ונגרם מדבור (מלשון "מדבר") של השטח.

מואת – בהגדרת גבולות הישוב – איזור הנמצא מחוץ לישוב. "**תחום המוות**" - סכנה של שודדים ורוצחים. תחום זה נקבע ע"י גבול השמיעה של הצעקות בין ההולכים בשטח לבין העיר.

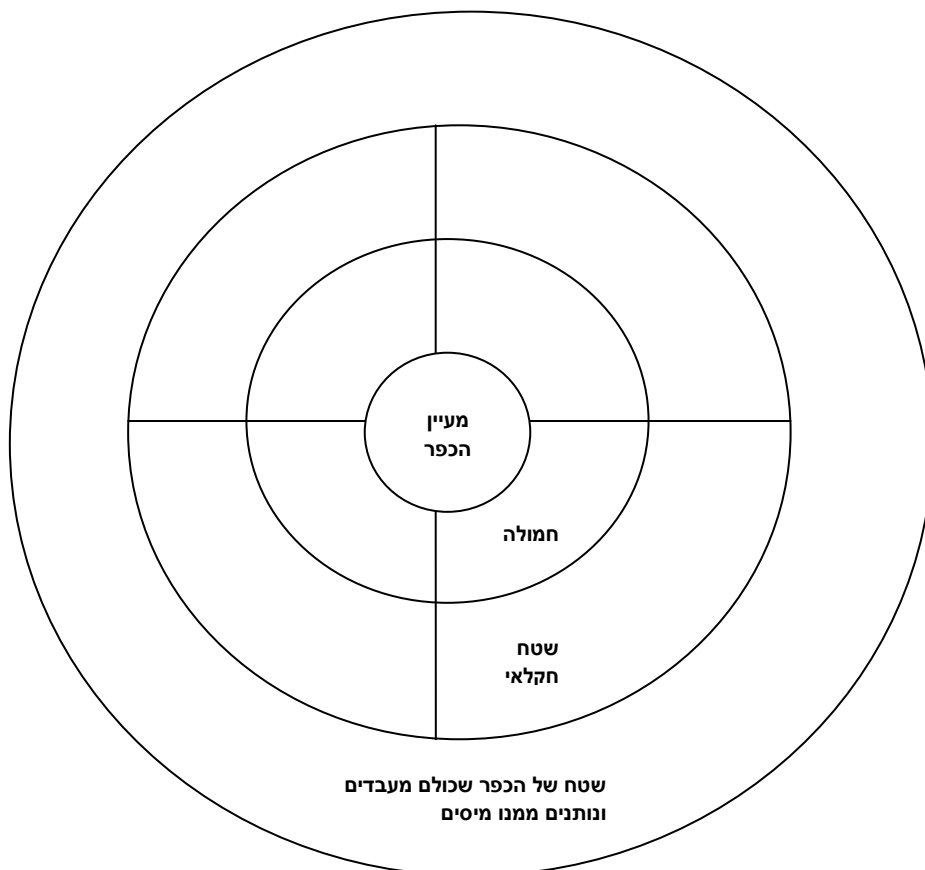
נציג זאת באיור:

בית - במעגל הפנימי ביותר;

מירי – במעגל הבא, החמולה;

מושעא – במעגל השלישי, השטח החקלאי;

מואת – המעגל החיצוני שמחוץ למעגל הישוב.

לנו קל לראות זאת מלמעלה, או על הכורסא מול המחשב... לנוחותכם, מצורף הסרטון הבא.

חירבת רומה

החורבה היא שריד של כפר מתקופת בית שני, אשר תושביו חפרו מחילות מסתור, ככל הנראה לקראת מרד החורבן או מרד בר כוכבא. בתיאור הקרב על יודפת מתאר יוספוס את נטירה ופיליפוס, שני אחים גיבורים מהכפר רומה, שלחמו בעוז ברומאים.

יודפת וסיפורו של הבוגד השנוי במחלוקת

סיפורה של יודפת חושף בפנינו אחד הפרקים החשובים בהיסטוריה של העם היהודי- **המרד הגדול**, בשנים 66 – 73/74, מרד שהיה הראשון מבין שלושה מרידות גדולות שמרד העם היהודי נגד האימפריה הרומית

אחדים מן הגורמים למרד היה אכזריות השלטון הרומי, סכסוך בין יהודים ולא-יהודים (יוונים הלניסטים, סורים, שומרונים ואחרים), וסכסוכים פנימיים בין היהודים עצמם.

יודפת, בירת הגליל של אותה התקופה, הייתה עיר יהודית המתקיימת מסחר ביצהר, **תירוש** (יין), **דגן** (חיטה ושעורה). **וקדרות**. תושביו היו אדוקים וחיו ברמת החיים טובה.

יוסף בין מתתיהו היה דמות חשובה שגורלה ההיסטורי נקבע בקרב זה. יוסף היה בן למשפחת כוהנים אריסטוקרטית, ששלחה את בניה ללמוד ברומא. החינוך האקדמי הרומאי כלל, לבד מפילוסופיה ומקצועות עיוניים, גם לימודים צבאיים, טקטיקה וכו'. חמוש בידע זה, מונה יוסף על ידי הממשלה בירושלים למפקד הגליל, למרות שלא היה בעד המרד. יוסף הגיע לאזור בגיל 30 והתחיל לארגן הביצורים בערים השונות בגליל. כ- 4 חודשים נותרו להכנות עד תחילת המלחמה. יוסף מיקם מפקדתו ביודפת.

לדיכוי המרד שלחה רומי את אספסיאנוס ובנו טיטוס עם 3 לגיונות, ואלה נחתו בנמל עכו והגיעו בשנת 66 ליודפת והטילו עליה מצור. היה זה למעשה המקום הראשון בו היה לרומאים קרב אמיתי עם היהודים והם השתדלו בכל כוחם לעשותו מפחיד ורב רושם ככל הניתן. הרומים החליטו שמשם אף אחד לא יצא חי. לימים סיפר יוספוס כי המצור היה כל כך מהודק, עד כי איש לא העז לצאת מן העיר אפילו בלילות, והיהודים התחפשו בעורות כלבים על מנת שיוכלו לחמוק ולזחול החוצה בלילות...

יוסף ו-39 מאנשיו התחבאו בבור מים. הם החליטו לא ליפול חיים בשבי, והיות שאסור להתאבד, הם עשו סבב הרג בו כל אחד הרג מס' אנשים, עד שהאחרון בלבד יישאר ויאלץ להרוג את עצמו. כך נהרגו בבור 38 אנשים; ולא ידוע מה בדיוק קרה שם, אולם שני האחרונים, אחד מהם הוא יוספוס, יוצאים, מציגים עצמם כמפקד ומסגירים את עצמם לשבי הרומאים. כאן נלקח יוסף בן-מתתיהו בשבי ומשנה את שמו ליוספוס פלביוס.

בקרב זה, מספר יוספוס על מספר עצום של כ-40,000 הרוגים.

לשם השוואה: בגמלא, למדנו על התרחשותם של שני קרבות; כאן שמענו שמעם של 47 קרבות! 47 ימי מצור, כשכל יום, ללא הפסקה, הוא יום קרב; בגמלא היו כ-9,000 איש, כאן היו 40,000! זהו המקום בו ניתנה ההשראה למורדי גמלא ולמורדי מצדה להלחם עד טיפת דמם האחרונה.

מעניין לציין כי שוכני שתי ערים קרובות, ערים במרחק הליכה, נהגו באופן שונה בתכלית בהגיבם למרד: בהגיע הכובשים לשערי **ציפורי**, פתחו התושבים את שעריה; מנגד, נלחמו תושבי **יודפת** עד חורמה.

מדוע פתחה **ציפורי** את שעריה ויודפת נלחמה!?

ציפורי לא השתתפה במרד הגדול. בעיר זו ישבו סוחרים יהודים שהיו פתוחים לתרבות העם הרומאי; ערי המסחר, כמו טבריה, לא נטלו חלק במרד, בניגוד לכפרים, ישובים מבוססי חקלאות שעסקו גם בייצור יין ושמן, ומקוואות טהרה כמו גמלא או יודפת, שם ניטש הקרב במלוא עוזו. ביודפת חיה בעיקר חברה חקלאית - חברה יותר שמרנית, קיצונית ופחות מוכנה לקבל השפעה זרה - לכן עיקר ההתנגדות הוא במרחב הכפרי.

עם נפילת יודפת, בשנת 67, נאסר יוסף בן מתתיהו בידי הרומאים. בעקבות נבואה שניבא בן מתתיהו לאספסיאנוס, כי הלה יתמנה להיות קיסר, ולאחר שנתממשה, התיידד מתתיהו עם אספסיאנוס, אשר נעשה לימים קיסר רומא. ידידות זו, והסיוע לרומאים בכיבוש הארץ כנראה הצילה את חייו, שכן הרומאים נהגו לצלוב את ראשי המורדים למען יראו וייראו. במקום זאת נלקח מתתיהו לרומא, שם חי בחסות הקיסרים. מכאן מקור שמו הרומאי. על ייחוד מעמדו של יוספוס ניתן ללמוד מהפסל שנבנה בדמותו בספרייה הציבורית שברומא.

המשורר יצחק שלו (אבא של מאיר...) כתב עליו שיר: "ובלעדיו אין לנו, לא עיר עליונה ולא עיר תחתונה ולא... ולא... ומדי שנה נשלחת ידי לכתוב את גזר דינו, ונרתעת". הוא אולי בוגד, אך בלעדיו לא היינו יודעים את ההיסטוריה של עמנו בדיוק כזה גדול.

בן-מתתיהו נפטר זמן קצר לאחר שנת 100, אך הוויכוח סביב דמותו ממשיך להתקיים עד עצם היום הזה.

יודפת

יודפת

ב-1960 הוקמה **יודפת החדשה**. כול תושביה למדו בביה"ס הריאלי בחיפה. **דר' רבי יוסף שכטר** לימד אותם. האיש חיבר פילוסופיות, מדיטציה ויהדות. תלמידיו נקראו **השכטריסטים**. הם עלו לגליל עם סיום הצבא והתיישבו בו. המורה לא רצה לגור שם, ונקבר ביודפת לאחר מותו. הם הקימו את **ביה"ס האנתרופוסופי**.

הגליל התחתון

בטיסות ניתן להבחין בקלות במבנה הגליל התחתון, ולראות כיצד משפיע המבנה על מיקום הדרכים, הישובים והשדות החקלאי. הגליל התחתון מחולק ל-3 איזורי נוף ממערב למזרח:

מזרח: רמות נטויות   מרכז (תיכון)   מערב: גבעות

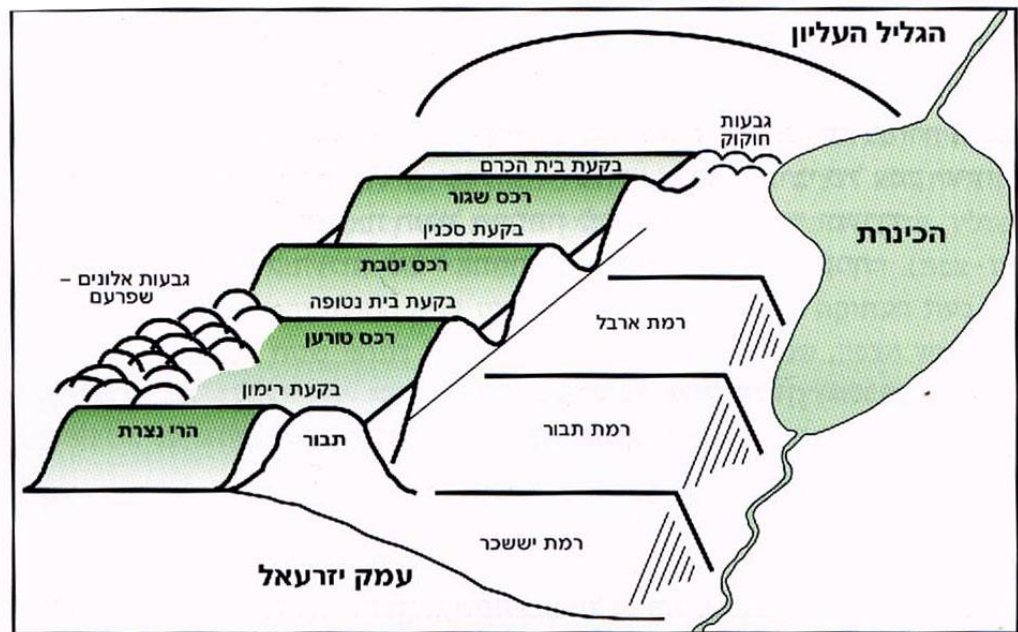
5 רכסים ובקעות

האזור המערבי: אזור גבעות אלונים, שפרעם. גובה כ 200-250 מ' מעל פני הים.

האזור המרכזי: שורה של רכסים ובקעות (נצרת, בית רמון, תורען, בית נטופה, יטבת, סכנין, שגור, בית הכרם).
המזרחי : שורת רמות נטויות שהן שברי משנה של השבר הסורי אפריקאי (יבנאל, ארבל, כוכב הירדן).

גבולות הגליל התחתון:

בדרום – עמק יזרעאל, בצפון- בקעת בית הכרם, מערב- גבעות אלונים-שפרעם.

מבנה הגליל התחתון.

מבנה זה של רכסים ובקעות בכיוון מזרח-מערב, הוא שגם קבע כיוון הדרכים; אלו נכבשו בשולי הבקעות, והישובים הוקמו בקווי התפר בין הרכס לבין הבקעה.

תודות:

לעמיר שלום על העריכה.

עדי זלבה על הצילום.

לעוז ואבי שהעזו בקור

לאבי מור על גלריית הצילומים

עד הפעם הבאה- נתראה!!!

אבי הרטמן

קישור לסרטון: [לחץ כאן](#)

לגלריית בקעת בית נטופה של אבי מור: [לחץ כאן](#)

להורדת המסלול בפורמט Google Earth: [לחץ כאן](#)

להורדת המסלול בפורמט עמוד ענן: [לחץ כאן](#)

למזג אוויר בקעת בית נטופה: [לחץ כאן](#)